

TAUTOSAKOS VERTĖS IEŠKOJIMŲ KELIU

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Konferenciją, skirtą profesoriaus Donato Saukos 70-ties metų jubiliejui paminėti, sumanyta pavadinti „Tautosakos vertė“ ne atsitiktinai. Tai – viena esminių folkloristikos problemų, nuo kurios vienokio ar kitokio sprendimo priklauso pačios tautosakos samprata. Kiekvienas folkloristas turi tam tikrą žodinės liaudies kūrybos koncepciją, požiūrio į tiriamą objektą išeities tašką – nelygu, kokie yra jo tyrimo tikslai. To rakto tautosakai perskaityti ir suvokti pasirinkimas išties yra labai reikšmingas.

Man pačiai tautosakos vertės ieškojimai, į kuriuos buvau gana aktyviai įsitraukusi, asocijuojasi su tam tikru laikotarpiu, tam tikromis asmenybėmis ir tam tikrais moksliniais veikalais, praskleidusiais šią problematiką. Didesniąją savo gyvenimo, orientuoto į mokslinę veiklą, dalį – bene tris dešimtmečius – buvau globojama žinomų mūsų folkloristų profesorių brolių Donato ir Leonardo Saukų. Pirmasis buvo mano dėstytojas Vilniaus universitete, kurso kuratorius, vėliau – mokslinio darbo vadovas. Apgynusi disertaciją, patekau į L. Saukos, kaip Instituto, kuriame dabar dirbu, vadovo, įtakos sferą. Abiem šiems autoritetingiems filologams, nors ir besiskiriantiems kai kuriomis mokslinėmis nuostatomis, tenka ryškus vaidmuo XX a. antrosios pusės folkloristiniuose tyrinėjimuose. Tačiau šiuo atveju ypatinga aplinkybė – garbingas D. Saukos jubiliejus – įpareigoja kalbėti būtent apie jį ir jo nuopelnus, visų pirma – formuojant keletą dešimtmečių mūsų požiūrį į tautosaką, kaip į tradicinės kultūros pamatą ir vieną pagrindinių dvasinio tautos gyvybingumo bei individualumo šaltinių.

Svarbiausias folkloristinis D. Saukos kūrinys „Tautosakos savitumas ir vertė“, dabar jau laikomas vienu iš klasikinių šios mokslo šakos veikalų Lietuvoje, išėjo iš spaudos 1970 m.* Šie metai žymi tam tikru atžvilgiu išskirtinį laikotarpį. Ano meto realybė buvo patyrusi visišką nuosmukį. Jos dvideidiškumas bei nyki būties monotonija gerokai gniuždė žmogų, tapo tiesiog nepakenčiama. Todėl imta ieškoti kažko tikro, patikimo, į ką būtų

* D. Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. V., 1970.

galima atsiremti tiek ideologiniu, tiek psichologiniu požiūriu. 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais suintensyvėjo domėjimasis savo krašto istorija, etnografija, tautosaka, tai yra tautos dvasinę egzistenciją ir jos tęstinumą palai-kančiais dalykais. Minėtos knygos pasirodymo metu studijavau Vilniaus universitete lituanistiką. Tasai metas dabar prisimenamas kaip gūdokas, bet kartu ir su kai kuriais ryškėjančiais vidinio laisvėjimo ženklais. 1970 m. vasarą universitetas neteko ypač našiai besidarbavusio lituanisto, puikaus senosios lietuvių literatūros specialisto profesoriaus Jurgio Lebedžio. Tų metų rudenį neaiškiomis aplinkybėmis žuvo kitas talentingas universiteto profesorius, garsus baltistas Jonas Kazlauskas. Šias netektis lydėjo tylus kolegų, mokslinės visuomenės skausmas. Visa tai – tamsieji aptariamo laikotarpio įvykiai universitete ir jo aplinkoje. Iš pozityviųjų peripetijų mi- nėtinos kelios drąsios ir patrauklios iniciatyvos. 1970 m. susikūrė Ramu- va – Vilniaus universiteto kraštotyros draugija, kuriai pirmaisiais metais vadovavo filosofas aspirantas Jonas Trinkūnas. Tuo metu į Ramuvos veiklą buvo įsitraukę ir artimi Trinkūno kolegos, Vilniaus universiteto aspirantai Arvydas Šliogeris, Romualdas Ozolas, į pirmuosius susibūrimus atvykdavo Viktorija Daujotytė. Ypač gerus ryšius su Ramuva palaikė geografai, uni- versiteto profesorius Česlovas Kudaba, inspiravęs ne vieną draugijos eks- pediciją ir pats joje dalyvavęs. Pirmoji Ramuvos ekspedicija buvo surengta į Dūkštą Vilniaus rajone. Tų pačių metų vasarą nemažas būrys ramuviečių dalyvavo ypač gausioje Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vil- niaus m. skyriaus surengtoje kompleksinėje Gervėčių ekspedicijoje; į ją išvyko per 150 dalyvių. Po metų ketinta vykti į kitą lietuviškų kaimų kraš- tą – Pelesą, bet, ekspediciją į šią vietovę uždraudus, keliauta į Dubičius. Šitokiose ir panašaus pobūdžio su kraštotyra susijusiose akcijose dalyvau- davo ne tik mokslininkai, bet ir kita sąmoningesnė inteligentija, studentai, veikdami ir reikšdamiesi su dideliu užsidegimu. Buvo atgaivintos senosios šventės. 1967 m. Kernavėje pradėtos švęsti Joninės. Ypač didelį įspūdį man paliko 1970 m. Joninės Ledakalnyje – surengtos pagal nuoseklų šiai šventei būdingų ritualų scenarijų, nuostabioje gamtoje. Šalia šių masinėmis virsda- vusių švenčių iškyla iš atminties pilnutėlės jaunimo Vilniaus universiteto aktų ir kitų įstaigų salės, universiteto kavinė, kur koncertuodavo iš įvairių Lietuvos vietų atvykę dainininkai. Pritariantys aplodismentai, kaip visuoti- nio entuziazmo ir solidarumo su demonstruojama liaudies kūryba išraiška, būdavo tiesiog audringi.

Tokiame visuomeninio gyvenimo fone – viena vertus, slogiame, kita vertus, teikiančiame perspektyvų, kai jau ėmė rasti akivaizdžių kultūri- nio atgimimo žymių, pasirodė D. Saukos knyga „Tautosakos savitumas ir vertė“. Kūrinys darė įspūdį aktualia problematika, sintetine, gausybę fak- tų bei reiškinių aprėpiančia ir juos integruojančia autoriaus mąstysena. Knyga išsiskyrė ir savo stiliumi: gyvu, asociatyvaus mąstymo procesą iš- reiškiančiu dėstymo būdu, turtingu mokslinės kalbos žodynu. Šiuo veika- lu buvo išsiveržta iš periferinio uždarumo rėmų į plačias Europos folklo- ristikos erdves: buvo operuojama garsių tos mokslo šakos reprezentantų darbais, o lietuvių tautosaka pateikta kitų tautų liaudies kūrybos, ypač

mums artimų, giminingų tradicijų, kontekste. Žvilgsnis į lietuvių folklorą iš šitokios tolimą horizontą siekiančios perspektyvos jauniems to meto mokslininkams, studentams, visiems profesoriaus pasekėjams, mėginusiems aiškintis tautosakos fenomenų esmę, tapo požiūrio į folklorą, jo analizės pavyzdžiu.

D. Saukos knygoje tautosakos vertė atskleista visų pirma estetiniu aspektu, jau nuo seno tapusiu vienu būdingiausių požiūrio taškų į tiriamą objektą lietuvių folkloristikoje, vyraujančia šios srities tyrinėjimų tendencija. Išreiškdamas savo išspūdį, autorius tiesiog gėrįsi tautosakos kūriniais, toks santykis palieka vietos subjektyvesniems atspalviams ir teiginiams. Tai – gyvo, intuityvaus impresionistinio samprotavimo menas:

Ar ne gražu: antelė prieš save vilnelę muša, šalia maurelius varo! Ir sakalas sedulos krūme atsitūpęs, pro lapelius į antelę užsižiūrėjęs... Šitie tradiciškiausi dainų „personažai“ čia dar neturi apibrėžtų pareigų, nesuvaržyti vestuvinės veiksmų programos, užtat vos nužymėtuose jų išoriniuose tarpusavio santykiuose slypi daug vidinės šilumos, intymaus prieraišumo – emocijos srovė plūsteli per eilutes, jungia visą išplėstą klausimą ir atsakymą į vieną lyrinį pasakojimą su vis didėjančia artimumo, betarpiškumo trauka, pasibaigiančia pačiomis raiškiausiomis eilutėmis (buvau... tupėjau... žiūrėjau pro lapelius... mačiau antelę, vilnelę mušančią...). Tas šiltas emocijos gyvumas, nevirstas apeiginio šlovinimo patetika, patraukia paskui save, persiduoda antrajai, bernelio ir mergelės, šakai. Dar daugiau, netgi reikalauja jos: švelnumo banga, supanti sakalo ir antelės paveikslą, per daug toli išsiliejusi ir turėtų palikti sentimentalumo nuosėdų, kaip paprastai esti dainose, apdainuojančiose tiesiog gamtos grožį, jei ne ta toliau tiesiogiai atskleidžianti žmogiškų jausmų tiesa. Nuotaika susigeria antroje dalyje: subtilus tapybinis meistriškumas, kuriuo piešiama antelė ant marių, pateisinamas atitinkamu jautriu pastabumu detalei kitoje dainos pusėje – tai mergelė ant dvaro pirma savęs žiedelį rita, šalia savęs skepetėlę neša. Tai anaip tol nėra turtinga išplėtota daina. Apimama tik viena jausminė būseną, kaip dažnai esti mūsų dainose, šviesiai vaizduojančiose jaunimo santykius, ir ta būseną pagaunama, išsaugant prabėgančio laikinumo poetinį žavesį. Tai lyrinio intymizavimo menas, ištobulintas ne tiek dainos klasikos laikotarpiu, kiek jos klestėjimo pabaigoje.*

Vis dėlto knygoje žodinės liaudies kūrybos fenomenalumas atskleistas ne vien literato akimis, bet mėginta užčiuopti jos santykį su tautos mentalitetu, pasaulėžiūra. Tad taikytas ir kultūrologinis folkloro vertinimo kriterijus, kuris leido autoriui pateikti išsamią lietuvių tautosakos specifikos, esmės ir vaidmens tautos būtyje koncepciją.

Minėtoji kultūrinė aplinka, universitete klausytas D. Saukos „Lietuvių tautosakos“ paskaitų kursas, taip pat ir anuomet aktuali etnologinė, kultūrologinė, religijotyrinė lektūra darė įtaką, be abejo, ir man. Kaip minėjau, D. Sauka buvo mano kurso kuratorius, beje, išties labai demokratiškas,

* Ten pat, p. 139.

gerbės mūsų pačių laisvą apsisprendimą, kuriuos iš lankytinų paskaitų kursų pasirinkti, toleravęs įvairių tais laikais propaguoatų, tačiau mums visiškai svetimų švenčių, jų minėjimų ignoravimą.

Su prof. D. Sauka siejosi ir mano pačios ne itin lengvas tautosakos vertės ieškojimų kelias. Intensyvesnis šių ieškojimų laikotarpis prasidėjo baigus universitetą. Buvau paskirta į Šalčininkų rajono neakivaizdinę mokyklą dėstyti lietuvių kalbą ir literatūrą. Važinėdavau į Turgelius ir Šalčininkėlius, pamokų turėjau nedaug, užtat laisvo laiko – marias. Todėl nuo ryto iki vakaro sėdėdavau bibliotekose, skaičiau visą anuomet prieinamą literatūrą, pradėdant Baliu Sruoga, Vladimiru Proppu, Viačeslavu Ivanovu bei Vladimiru Toporovu, baigiant Otto Böckeliu ir Mircea Eliade. Norėjosi imtis prasmingos veiklos: ką nors kurti, tyrinėti. Linkau prie kultūros, jos ištakų studijų, tik negalėjau apsispręsti, kokį objektą savo studijoms pasirinkti. Pažiūras tuomet formavo ir kai kurie draugai. Artimas mano vyro bičiulis Algirdas Patackas, su kuriuo Mečys prieš mums susituokiant gyveno viename kambaryje Mokslų akademijos aspirantų bendrabutyje, retkarčiais surengdavo pokalbius, diskusijas ar pats kurioje nors kamerinėje aplinkoje skaitydavo paskaitas apie baltų kultūros, religijos esmę bei prigimtį. Tos diskusijos, nors jose ir būdavo klaidžiojama įvairiais – verifikuojamos ir neverifikuojamos tiesos keliais, vis dėlto atliko pozityvų vaidmenį, teikdamos įkvėpimo gilintis į savo pačių praeitį ir ja didžiulis. Šių svarstymų paveikta, numačiau savo būsimo mokslinio darbo kryptį bei problemą ir nuėjau pasitarti su prof. D. Sauka. Ta sumanytoji tema: „Lyrizmas kaip baltų vidinės esmės išraiška“. Profesorius, šiam klausimui pats skyres nemaža dėmesio, pakraipė galvą ir konstatavo, kad tema, ko gero, pernelyg sudėtinga ir tinkanti nebent mokslų daktaro, o ne kandidato disertacijai (anuometiniais terminais kalbant).

Vėl teko sukti galvą. Domino mitologija, tačiau tuomet ji buvo ne itin toleruojama. Galiausiai, prof. D. Saukos paraginta, apsisprendžiau rašyti darbą tikrai „nekalta“, tolima bet kokiai ideologijai tema „Darbo ir kalendorinių dainų kompozicija“. Sėdau studijuoti teorinės literatūros ir įvairių tautų dainų tekstų. Veikiama minėtos profesoriaus knygos pavyzdžio, maniau, kad be plataus kitų tautų liaudies kūrybos konteksto savųjų dainų specifikos suvokti negalima. Todėl skaičiau ne tik lietuvių, bet ir latvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų, lenkų, čekų, slovakų, bulgarų, serbų, makedoniečių dainų rinkinius. Pastebėjau jose nemaža panašumų ar netgi aiškių to paties pobūdžio sutapimų. Parašiau pirmąjį mokslinį straipsnį apie dainas. Jis man išėjo tarsi iš dviejų dalių, kuriose, beje, buvo remtasi ir skirtingais tyrimo metodais. Viena straipsnio dalis – apie lietuvių ir slavų dainų tam tikrus panašumus ir skirtumus – buvo tikrai „saukiška“, dainos vertintos meniniu, estetiniu požiūriu. Kita straipsnio dalis išėjo lyg ir „toporoviška“ – apie pastebėtus mito relikтус kalendorinėse dainose. Profesorius D. Sauka, perskaitęs įteiktą straipsnį, įvertino jį visiškai gerai, tik patarė pasirinkti ir išplėtoti vieną kurią nors dalį. Abi jos buvo, matyt, pernelyg skirtingos, o ir problemų per daug būtų iškelta viename straipsnyje. Nenuiteikinėjama profesoriaus nei viena, nei kita linkme, pasirinkau antrąją straips-

nio dalį, antrąją kryptį. Atrodo, tas pasirinkimas buvo lemtingas. Tad į mitologijos tyrinėjimą palinkau veikiamą natūralios savo pradedamų tautosakos studijų ir tyrinėjimų eigos. Buvau įsitikinusi, kad pastebėti daugelio tautų dainose panašūs motyvai, vaizdai, identifikuojami su tam tikrų mitų ar mitinės pasaulėžiūros liekanomis, padės atskleisti tyrinėjimui pasirinktų kalendorinių dainų prigimtį, pradinę paskirtį, tai yra šio dainų žanro esmę. Vadovas davė man laisvę ir nė kiek nevaržė, leisdamas pačiai suformuoti savo tyrimo kryptį bei metodus. Jis ugdė ne tik mano, bet ir kitų mokinių gebėjimą mąstyti, savarankiškumą, nuostatą nebūti konformistais, o asmenybėmis, išreikšti savo individualybę – o tai juk ir yra bene svarbiausios tikros kūrybos sąlygos.